

УДК 330.101.54; 330.341.4; 330.354

Приходько Т.І., канд. екон. наук
Інститут економіки та прогнозування НАН України

СТРУКТУРНІ ЗМІНИ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Подано результати досліджень тенденції структурних змін економіки України та факторів макронеустабільності, що впливали на структуру виробництва. Наведено методичні підходи до зміни в структурі економіки та результати міжнародних співставлень із використанням запропонованої системи індикаторів. Проаналізовано структурні та цінові диспропорції у виробництві за видами економічної та промислової діяльності, що посилювались під тиском глобальної кризи. Визначено низку заходів економічної політики щодо модернізації виробництва на інноваційній основі у перспективі¹.

Ключові слова: структурна динаміка, локальні та інтегральні індекси структурних змін, фактори макронеустабільності, диспропорції галузевої структури виробництва, цінові диспропорції.

Економіка України в сьогоденні залишається структурно деформованою, характеризується слабкою інноваційністю, примітивізацією технологій виробництва, збереженням сировинної спрямованості випуску та експорту на фоні надмірної залежності від кон'юнктури світових ринків. Посткризовий розвиток вітчизняної економіки, що здійснюється за умов стагнації зовнішнього попиту та зниження цін на основні товари українського експорту, вимагає радикального вирішення проблеми реструктуризації виробництва. Це потребує подальшого розвитку методичного інструментарію досліджень структурної динаміки на макrorівні з метою визначення кількісних оцінок структурних змін в економіці для обґрунтування структурних перетворень у перспективі.

Формування структурної динаміки економіки України за роки економічного зростання та післякризовий період (2001–2011 рр.) відбувалося під впливом таких основних факторів, як: відновлення позитивної економічної динаміки та кризовий спад виробництва в 2008–2009 рр.; низький рівень науково-технологічної та інноваційної активності підприємств, відсутність просування до модернізаційних реформ; посилення дії зовнішніх економічних факторів, особливо з 2008 р. за умов стагнації світового попиту та збереження глобальної фінансової нестабільності; деформація системи внутрішніх цін, що залишилася і в післякризовому періоді; відсутність адекватної інституційної бази структурних реформ.

Запропоновані методологічні підходи до оцінювання структурної динаміки базуються на застосуванні індексних методів макроструктурного аналізу, зокрема, *локальних та інтегральних індексів позитивності структурних зрушень*, що дозволяють кількісно оцінювати ефекти зміни основних макроекономічних пропорцій виробництва з позицій їхнього наближення до прогресивної галузевої структури економіки. Згідно з концептуальними положеннями стратегії структурних змін в економіці України з посиленням дії ендогенних факторів розвитку [1] формування прогресивної структури економіки характеризується зміною міжгалузевих пропорцій у напрямі, *по-перше*, прискореного розвитку видів діяльності, що забезпечують відтворення потужного інноваційно-інвестиційного потенціалу як головного джерела внутрішнього розвитку, *по-друге*, активізації соціально орієнтованих видів діяльності, що працюють на внутрішній ринок і фор-

¹ Публікацію підготовлено за виконання НДР "Макроекономічна збалансованість в системі моделей розвитку економіки України" (№ держреєстрації 01ПУ003974).

мують умови продовольчої та економічної безпеки держави, *по-третє*, зниження питомої ваги галузей із високим рівнем енергомісткості виробництва на користь галузей, що орієнтовані на використання потенціалу енергоефективності; *по-четверте*, сприяння випуску та експорту продукції з високим рівнем перероблення та доданої вартості.

Методологічний підхід до структурування економіки за видами діяльності базується на застосуванні загальноприйнятого у світі Класифікатора видів економічної діяльності (КВЕД–2005) і передбачає групування видів діяльності за секторами згідно з принципами відокремлення галузей виробничої сфери, запропонованими російськими вченими Б.Кузиков і Ю.Яковцем [2, 3].

Інтегральний індекс позитивності структурних змін економіки представляє зведений показник, розрахований як середньозважене значення локальних структурних індексів (субіндексів), кожний з яких відображає динаміку однієї з основних міжгалузевих пропорцій виробництва, а саме: між обсягами випуску видів діяльності з виробництва продукції кінцевого призначення і з виробництва переважно проміжного продукту; між продукцією машинобудування і металургії; між продукцією хімії, нафтохімії і сукупним обсягом продукції енергосировинного комплексу і матеріаловиробляючих видів діяльності, а також між обсягами випуску реального та інфраструктурного секторів.

Методичний підхід до обчислення кількісних оцінок структурної динаміки передбачає побудову низки структурних індикаторів.

1. *Локальний індекс*, що характеризує ступінь позитивності зміни базової пропорції виробництва між випусками продукції кінцевого призначення і проміжного продукту ($ISKP_{\phi\psi}^t$), розраховується шляхом визначення індикаторів зміни згаданих пропорцій за відповідний період у фактичних цінах:

$$ISKP_{\phi\psi}^t = \frac{SKP_{\phi\psi}^t}{SKP_{\phi\psi}^{t-1}} = \frac{VK^t}{VP^t} \Big/ \frac{VK^{t-1}}{VP^{t-1}} = \frac{IVK_{\phi\psi}^t}{IVP_{\phi\psi}^t} = \frac{IV(VIN^t + VCO^t)_{\phi\psi}}{IVP_{\phi\psi}^t},$$

де: $SKP_{\phi\psi}^t$ – структурне співвідношення між обсягами випуску видів діяльності, що виробляють переважно кінцевий продукт, і видів діяльності, що випускають в основному проміжний продукт, у фактичних цінах у t -му році; VP^{t-1} – обсяги випуску видів діяльності, що виробляють переважно проміжний продукт (добування паливно-енергетичних і неенергетичних корисних копалин, металургія, оброблення деревини та виробів з деревини, виробництво і розподілення електроенергії, газу, води, виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції) у фактичних цінах у попередньому ($t-1$)-му році; VIN^t – обсяги випуску інвестиційно спрямованих видів діяльності (машинобудування, хімічної і нафтохімічної промисловості, будівництва) в t -му році; VCO^t – обсяги випуску споживчо орієнтованих видів діяльності, зокрема, легкої, харчової промисловості, целюлозно-паперового виробництва, продукції сільського, лісового господарства в t -му році; VK^t – обсяги випуску видів діяльності з виробництва кінцевого продукту у фактичних цінах, включаючи продукцію інвестиційно спрямованих і споживчо орієнтованих видів діяльності в t -му році; $IVP_{\phi\psi}^t$ – індекс випуску видів діяльності з виробництва переважно проміжного продукту у фактичних цінах в t -му році.

2. *Інтегральний індекс* позитивності структурних змін в економіці за річний період обчислюється як середньозважена величина локальних індексів (субіндексів) за допомогою вагових коефіцієнтів q_i , які визначаються за часткою випуску відповідних видів діяльності в загальному обсязі випуску в економіці:

$$ISEK_{\phi\psi}^t = q_1^{t-1} ISKP_{\phi\psi}^t + q_2^{t-1} ISMAM_{\phi\psi}^t + q_3^{t-1} ISHED_{\phi\psi}^t + q_4^{t-1} ISREIN_{\phi\psi}^t,$$

$$\sum_{i=1}^4 q_i^{t-1} = 1,$$

де: $ISEK_{\phi_i}^t$ – інтегральний індекс позитивності структурних зрушень в економіці у фактичних цінах за t -ий рік (до попереднього року).

Отже, інтегральний індекс позитивності структурних змін характеризує *ступінь покращення основних макроекономічних пропорцій виробництва товарів і послуг у фактичних цінах за критерієм їхнього наближення до прогресивної структури випуску*.

Якщо інтегральний індекс (субіндекс) позитивності структурних змін в економіці дорівнює 100%, можна вважати, що стан міжгалузевих пропорцій виробництва в t -му році перебуває на рівні попереднього року, тобто позитивних структурних зрушень у виробництві в зазначеному році не відбулося. Якщо $ISEK^t > 100\%$, то міжгалузеві пропорції виробництва покращилися в напрямі їхнього наближення до прогресивної структури випуску (щодо попереднього року). Якщо $ISEK^t < 100\%$, це свідчить про негативні структурні зрушення, що приводять в t -му році до погіршення стану міжгалузевих пропорцій виробництва.

3. Локальні та інтегральні структурні індекси у порівнянних цінах призначені для обчислення кількісних оцінок впливу цінового фактора на формування динаміки структурних змін на макrorівні. Індекс структурних зрушень в t -му році в порівнянних цінах розраховується відповідно до наведених вище методичних підходів, але показники випуску за видами економічної та промислової діяльності в t -му році враховуються в цінах попереднього ($t-1$) року.

4. Інтегральний індекс позитивності структурних зрушень за певний період часу характеризує структурну динаміку виробництва за декілька років і розраховується шляхом визначення індикатора структурних змін (у фактичних або порівнянних цінах) за останній рік досліджуваного періоду, але на відміну від наведених вище підходів розрахунок виконується стосовно року (базисного), що передує першому року аналізованого періоду.

5. Процедури визначення кількісних оцінок структурної динаміки виконуються в певній послідовності:

- на першому етапі за допомогою методу факторного аналізу обчислюються факторні оцінки структурних змін на основі визначення частки випуску видів економічної та промислової діяльності (у фактичних і порівнянних цінах) у загальному обсязі випуску товарів і послуг за попередній і досліджуваний періоди;

- на другому визначається інтегральний індекс структурних зрушень шляхом послідовного розрахунку структурних співвідношень обсягів випуску продукції за видами діяльності та індикаторів їхньої зміни за певний річний період (відносно попереднього року)².

Аналітична оцінка динаміки структурних зрушень і факторів впливу за роки докризового зростання економіки. Аналіз динаміки структурних змін виробництва виконаний за ретроспективний період, починаючи з 2001 р., коли в основному були створені ринкові умови господарювання і сформовані певні тенденції структурних змін, що віддзеркалюють наслідки реалізації обраної моделі розвитку, а також прорахунки державної політики в цій сфері. Оскільки фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. сама по собі не змінює усталені тренди економічного розвитку та структурних змін, котрі без прийняття необхідних заходів відновлюватимуться знову, тому їхній аналіз є актуальним з позиції визначення перспектив післякризового розвитку.

² Алгоритм розрахунку інтегральних індексів структурних зрушень в економіці та в промисловості подано у деталізованому виді відповідно у [4 і 5].

У 2001–2011 рр. динаміка інтегральних і локальних індексів структурних зрушень у фактичних цінах свідчить про відсутність тенденцій подолання існуючих в економіці України структурних диспропорцій (табл. 1). Середньорічний інтегральний індекс структурних зрушень у 2001–2011 рр. у фактичних цінах перебуває на низькому рівні – 100,2%, що демонструє відсутність просування на шляху до прогресивної структури виробництва. Середньорічні значення локальних індикаторів, які характеризують пропорції між галузями за випуском кінцевого і проміжного продуктів, а також між машинобудуванням і металургією не досягають 100%, що констатує негативні тенденції структурних змін. Останні були сформовані внаслідок пасивної структурної політики держави за умов недооцінки ендегенних факторів економічного розвитку під тиском олігархічного капіталу, який в Україні на відміну від розвинутих країн діяв, зважаючи насамперед на власні споживчі інтереси.

Таблиця 1

Індекси структурних змін в економіці України у 2001–2011 рр., % до попереднього року

Структурний індикатор	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Індекс зміни пропорцій випуску між галузями з виробництва кінцевої та проміжної продукції											
у фактичних цінах	105,2	103,1	99,5	100,7	99,6	94,5	98,3	96,7	109,8	69,3	120,0
у порівнянних цінах	105,6	103,5	101,7	108,0	101,6	96,2	101,9	106,4	100,9	98,3	98,8
Індекс зміни пропорцій випуску між галузями машинобудування та металургійного виробництва і виробництва готових металевих виробів											
у фактичних цінах	103,1	103,8	103,7	94,0	99,2	99,4	108,7	98,3	98,4	96,9	95,2
у порівнянних цінах	108,7	107,3	117,3	113,2	108,0	102,8	119,5	122,3	74,7	123,1	106,4
Індекс зміни пропорцій випуску між галузями хімічної, нафтохімічної та матеріаловиробляючими і сировинними галузями											
у фактичних цінах	108,4	100,2	119,4	110,2	108,8	94,6	99,2	96,9	80,6	80,6	160,9
у порівнянних цінах	107,2	103,0	110,4	106,1	103,4	93,0	82,2	92,4	84,7	119,4	111,4
Індекс зміни пропорцій випуску між реальним та інфраструктурним секторами											
у фактичних цінах	95,6	97,0	93,9	106,1	94,0	97,2	98,7	97,4	91,8	98,3	104,6
у порівнянних цінах	99,4	97,1	97,9	101,7	99,7	94,9	97,5	94,9	94,9	101,9	97,8
Річний інтегральний індекс позитивності структурних зрушень, до попереднього року											
у фактичних цінах	102,1	100,1	100,8	104,1	98,5	96,2	99,6	97,2	95,5	87,7	117,7
у порівнянних цінах	104,7	101,2	102,8	105,3	101,6	95,7	101,3	100,2	93,4	105,3	100,9
Середньорічний інтегральний індекс позитивності структурних зрушень за період, до попереднього року											
у фактичних цінах		101,8				98,1		96,6		102,6	
у порівнянних цінах		103,7				99,5		96,8		103,1	

Джерело: авторські розрахунки за даними статистичних щорічників України за відповідні роки.

Низький рівень розрахованих інтегральних індексів структурних зрушень в економіці України за 2001–2011 рр. (у фактичних цінах) зумовлений такими змінами структурних параметрів: дотримуванням високого рівня питомої ваги енергосировинних галузей і виробництв із первинного оброблення (на позначці 23,9–22,5%) при збереженні на низькому рівні (16,6–16,9%) частки інвестиційно спрямованих видів діяльності (питома вага машинобудування та хімічної, нафтохімічної промисловості зменшилася на 0,1–0,2 в. п.) за умов відчутного скорочення (на 9,3 в. п.) частки споживчо орієнтованого сектора (питома вага харчової промисловості знизилася на 2,6 в. п., а легкої – більш ніж удвічі).

Подальший аналіз, проведений за допомогою індикаторів структурних змін у порівнянних цінах, дав змогу виявити специфічні риси структурної трансформації економіки України на різних етапах економічного зростання, пов'язані з кількісною оцінкою впливу зростання (спаду) реальних обсягів випуску за галузями і цінового фактора. За результатами аналізу динаміки річних індикаторів структурних зрушень (у порівнянних цінах) за початковий період економічного зростання (2001–2004 рр.) зроблено висновок про формування позитивних тенденцій структурних змін фізичних обсягів виробництва за видами діяльності. Так, інтегральний індекс позитивності структурних змін у порівнянних цінах у зазначений період досягає найбільш високих значень за усі роки економічного зростання (див. табл. 1). Це обумовлене значним поліпшенням пропорцій випуску між галузями з виробництва кінцевої і проміжної продукції, що демонструє динаміка відповідного локального індикатора (середньорічне значення цього субіндексу дорівнює 103,7%).

Зазначені тенденції у 2001–2004 рр. були сформовані в умовах зростаючого зовнішнього попиту на вітчизняні товари та послуги під час піднесення світового господарства [6] та дії запасу цінової конкурентоспроможності української економіки на тлі вивільнених ресурсів та виробничих потужностей (як наслідок кризи 1998 р.). Макроекономічна динаміка цього періоду характеризувалася високими середньорічними темпами зростання ВВП і промисловості (відповідно 9,0 і 12,4%) та позитивним сальдо зовнішньої торгівлі, створеним передусім за рахунок випереджаючих темпів зростання експорту порівняно з імпортом, а також відносно низьким інфляційним тиском (середньорічний рівень індексів приросту цін виробників і споживачів цін не перевищував 10%, за виключенням сплеску цін виробників у 2004 р.) і прийнятним дефіцитом бюджету з позиції забезпечення умов збалансованості бюджетної системи.

Причини та джерела цих позитивних структурних змін у 2001–2004 рр. виявляють дані факторного аналізу. Питома вага інвестиційно спрямованих видів діяльності у загальному випуску по економіці (у порівнянних цінах) збільшилася на 3,3 в. п. (табл. 2), передусім через прискорене зростання реальних обсягів машинобудування (на 2,5 в. п.). Поряд із тим частка енерго-сировинного сектора та сектора первинної обробки у порівнянних цінах за досліджуваний період зменшилася на 2,3 в. п., що зумовлене, зокрема, зниженням питомої ваги випуску металургії (на 0,3 в. п.) та добувної промисловості (на 0,9 в. п.) у загальному обсязі випуску.

Проте уповільнення динаміки виробництва в паливно-енергетичному і металургійному комплексах за відсутності ефективної антимонопольної політики держави певною мірою було компенсоване зростанням цін на продукцію зазначених галузей-монополістів: вектор цінових зрушень у цих галузях у 2001–2004 рр. був найбільшим серед представлених груп галузей економіки (становив 0,5 в. п. при суттєво менших значеннях за іншими секторами). Серед лідерів за випереджальними темпами зростання цін за ці роки виявилася металургія (вектор цінових зрушень за період становив 2,1 в. п.).

Як впливає з наведених даних, у 2001–2004 рр. інвестиційно спрямовані і споживчо орієнтовані види діяльності, що працюють в основному на внутрішній ринку, функціонували в менш сприятливих умовах, ніж сировинні галузі. Оцінка негативного "внеску" у структурні зміни фактора зниження цін на продукцію машинобудування і харчової промисловості становила відповідно -1,4 і -2,1 в. п.

За результатами розрахунків правомірним є висновок про те, що індекси позитивності структурних зрушень у виробництві за період відносно стабільного економічного зростання 2001–2004 рр. у реальному вимірі були досить інтенсивними, але відсутність цілеспрямованої структурної політики держави звела ці результати нанівець. Тому для цього періоду характерна млява структурна динаміка у фактичних цінах (табл. 1). В умовах, коли ефективні ринкові механізми міжгалузевого перетікання капіталу в економіці України не були створені, держава практично відмовилася від цілеспрямованого регулювання міжгалузевих пропорцій виробництва за допомогою цінової, бюджетної і грошово-кредитної політики, що спричинило подальше поглиблення диспропорцій між експортоорієнтованими галузями, які випускають в основному продукцію проміжного споживання, та внутрішньо орієнтованими галузями переробної промисловості з випуску переважно кінцевої продукції.

Таблиця 2

Факторні оцінки структурних зрушень в економіці України за періодами економічного зростання у 2001–2007 рр.

Вид економічної діяльності	Структура виробництва, %						Факторні оцінки структурних зрушень, до базового року, в.п.					
	2001 р.		2004 р.		2007 р.		2001–2004 рр.			2005–2007 рр.		
	у фактичних цінах	у фактичних цінах	у фактичних цінах	у фактичних цінах	у фактичних цінах	у фактичних цінах	номінальних обсягів випуску	зміни реальних обсягів	цінового фактора	номінальних обсягів випуску	зміни реальних обсягів	цінового фактора
1	2	3	4	5	6							
Енергосировинний та первинного оброблення	23,9	22,1	21,6	21,5	21	-1,8	-2,3	0,5	-0,6	-1,1	0,5	0,5
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	3,4	2,3	2,6	2,0	1,9	-1,1	-0,8	-0,3	-0,3	-0,4	0,1	0,1
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	1,7	1,6	1,6	1,7	1,6	-0,1	-0,1	0	0,1	0	0,1	0,1
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	10,7	12,5	10,4	11,5	11,7	1,8	-0,3	2,1	-1	-0,8	-0,2	-0,2
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	0,4	0,4	0,6	0,4	0,5	0	0,2	-0,2	0	0,1	-0,1	-0,1
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	6,1	3,9	4,7	3,9	3,6	-2,2	-1,4	-0,8	0	-0,3	0,3	0,3
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	1,6	1,4	1,7	2,0	1,7	-0,2	0,1	-0,3	0,6	0,3	0,3	0,3
Інвестиційно спрямований	16,6	20,1	19,9	20,1	19,7	3,5	3,3	0,2	0	-0,4	0,4	0,4
Машинобудування	6,1	7,2	8,6	7,1	8,9	1,1	2,5	-1,4	-0,1	1,7	-1,8	-1,8
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	2,9	4,9	3	3,8	3,1	2	0,1	1,9	-1,1	-1,8	0,7	0,7
Хімічна та нафтохімічна промисловість	3,6	3,3	3,7	3,2	3,2	-0,3	0,1	-0,4	-0,1	-0,1	-0,1	0
Будівництво	4	4,7	4,6	6	4,5	0,7	0,6	0,1	1,3	-0,2	1,5	1,5
Споживчо орієнтований	26,5	21	24,4	16,9	19,6	-5,5	-2,1	-3,4	-4,1	-1,4	-2,7	-2,7
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	14,4	10,6	11,3	7,2	8,2	-3,8	-3,1	-0,7	-3,4	-2,4	-1,0	-1,0
Легка промисловість	0,8	0,6	0,7	0,5	0,5	-0,2	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	0	0
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	9,9	8,5	10,6	8	9,4	-1,4	0,7	-2,1	-0,5	0,9	-1,4	-1,4
Целюлозно-паперове виробництво, видавнича справа	1,4	1,3	1,8	1,2	1,5	-0,1	0,4	-0,5	-0,1	0,2	-0,3	-0,3
Інфраструктурний	17,5	18,1	18,5	19,7	19,3	0,6	1	-0,4	1,6	1,2	0,4	0,4
Діяльність транспорту та зв'язку	9	9,3	9,1	8,6	10,4	0,3	0,1	0,2	-0,7	1,1	-1,8	-1,8
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	8,5	8,8	9,4	11,1	8,9	0,3	0,9	-0,6	2,3	0,1	2,2	2,2
Реальний сектор	77,6	77,6	79,8	76,2	76,8							
Усього по економіці	100	100	100	100	100							

Джерело: авторські розрахунки за даними статистичних щорічників України та статистичних збірників "Національні рахунки України" за відповідні роки.

Зазначені структурні диспропорції за роки трансформаційних перетворень не були ослаблені, оскільки внутрішні ціни в умовах збільшення відкритості економіки і орієнтації її на зовнішній попит швидко наближалися до цінових співвідношень світових ринків, тобто поступово набували характеру екзогенної дії [7]. Такі ціни у реальній економічній ситуації не тільки не стимулювали, а й навпаки, в багатьох випадках протидіяли прогресивним змінам структури вітчизняного виробництва, оскільки економіка України з її переважно сировинним, напівфабрикатним випуском та експортом принципово відрізнялася від економік розвинених країн, які лідирували на зарубіжних ринках і активно впливали на цінову ситуацію.

У 2005–2007 рр. на фоні погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури несприятливі тенденції структурних змін, викликані деструктивним впливом цінового фактора, посилювалися внаслідок дії чинників як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. У цей період темпи приросту ВВП знизилися у півтора рази (у середньому за рік до 6%), а промисловості – більш ніж удвічі (до 5,6%) порівняно з 2001–2004 рр. Це відбулося через політичні цикли в економічній політиці, які супроводжувалися формуванням дисбалансів у сфері державних фінансів за умов, коли бюджетні ресурси завдяки реалізації популістських заходів держави спрямовувалися насамперед на забезпечення випереджаючого зростання витраток соціального призначення, незважаючи на суттєве відставання динаміки продуктивності праці від заробітної плати, що формувало умови для зростання інфляції. Поряд із тим стрімке поширення споживчого кредитування (на шкоду реальному сектору), що українські банки здійснювали переважно за рахунок зовнішнього запозичення, також спричиняло зростання платоспроможного попиту громадян, не підкріпленого випуском вітчизняних товарів. Наслідком цих деструктивних процесів за роки докризового періоду стало формування загальноекономічного чинника макронестабільності – підвищення інфляційного тиску і поглиблення міжгалузевих цінових диспропорцій у виробництві. Так, кумулятивний індекс цін виробників в металургії досяг у 2007 р. позначки у 234% (до рівня 2000 р.), що в 1,5 рази перевищувало зростання цін в машинобудуванні.

Цінові міжгалузеві перекоси відіграють неабияку роль у структурній трансформації економіки України. Починаючи з 2005 р., як показали розрахунки, суттєво посилюється загальний вплив цінового чинника на динаміку структурних зрушень. Якщо у 2001–2004 рр. за умов високих темпів відновлення виробництва та відносно стабільної цінової ситуації фактор зростання цін визначав близько половини загального впливу чинників на формування структурної динаміки, то в 2005–2007 рр. спостерігалось суттєве переважання інфляційного фактора (частка його впливу зросла до 61%) порівняно з чинником зміни обсягів виробництва (на останній припадало відповідно 39% впливу). Отже, у 2005–2007 рр. інфляція в Україні стала важливим регулятором зміни галузевих пропорцій випуску (у фактичних цінах) і розподілу доходів між галузями, прискорюючи процес збільшення номінальних обсягів виробництва в одних галузях та затримуючи в інших.

Вагомий вплив на погіршення економічної та структурної динаміки цього періоду чинив визначальний для національного виробництва фактор макронестабільності – зниження світових цін на метал та звуження зовнішнього попиту за умов, коли надмірна відкритість національного господарства обумовлювала зависоку залежність економічного розвитку від кон'юнктури та стану основних для України міжнародних ринків [8]. Розрахунки показують: якщо у 2001–2004 рр. середньорічні темпи приросту зовнішнього попиту сягнули позначки 10,6% (рис. 1), то, починаючи з 2005 р., вони зазнали від'ємної динаміки (на рівні -4,4% в середньому за рік періоду). За цих умов понижувальний вплив на структурну динаміку чинив фактор сповільнення темпів економічного зростання на тлі погіршення динаміки сільськогосподарського виробництва (середньорічний індекс приросту аграрної продукції в умовах поганого врожаю знизився в 4 рази порівняно з попереднім періодом).

Водночас в умовах реалізації урядом політики ревальвації національної валюти відбувся перехід до випереджаючих темпів зростання імпорту порівняно з експортом, що сприяло щорічному збільшенню негативного сальдо зовнішньої торгівлі товарами

(з -1,9 млрд дол. США у 2005 р. до -11,3 у 2007 р.). В умовах формування цінових диспропорцій у виробництві на фоні появи ознак дестабілізації економіки інтегральний індекс структурних зрушень (у фактичних цінах) за період 2005–2007 рр. знизився до 94,3% (порівняно з 102,6 за попередні роки) (табл. 3).

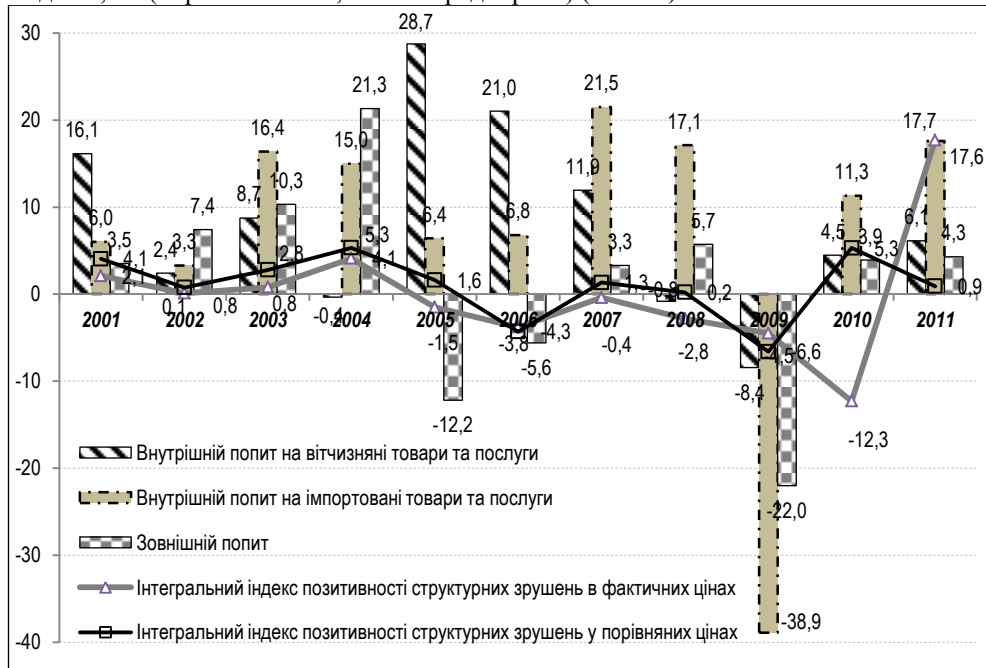

Рис. 1. Темпи приросту зовнішнього і складових внутрішнього попиту та динаміка структурних зрушень в Україні в 2001–2011 рр., % до попереднього року

Таблиця 3

Індекси структурних зрушень в економіці України за періодами економічного зростання у 2001–2007 рр., %

Структурний індикатор	Індекси структурних змін, % до базового року	
	2001–2004	2005–2007
Індекс зміни пропорцій випуску між галузями з виробництва кінцевої та переважно проміжної продукції, до базового року		
у фактичних цінах	103,1	92,5
у порівнянних цінах	113,7	100,6
Індекс зміни пропорцій випуску між галузями машинобудування та металургійного виробництва і виробництва готових металевих виробів, до базового року		
у фактичних цінах	101	107,2
у порівнянних цінах	145,1	132,1
Індекс зміни пропорцій випуску між галузями хімічної і нафтохімічної промисловості та іншими матеріаловиробляючими і сировинними галузями, до базового року		
у фактичних цінах	118	102,1
у порівнянних цінах	134	102,3
Індекс зміни пропорцій випуску між реальним та інфраструктурним секторами, до базового року		
у фактичних цінах	96,7	90,2
у порівнянних цінах	97,3	92,8
Інтегральний індекс позитивності структурних зрушень за період, до базового року		
у фактичних цінах	102,6	94,3
у порівнянних цінах	112,4	100,4
Середньорічний інтегральний індекс позитивності структурних зрушень за роки докризового зростання економіки, до попереднього року		
у фактичних цінах	100,2	
у порівнянних цінах	101,8	

Джерело: авторські розрахунки за даними статистичних щорічників України за відповідні роки.

Отже, результати аналітичних розрахунків показали, що структурні зрушення за роки докризового та післякризового періоду відбувалися більшою мірою під впливом зовнішнього попиту на продукцію сировинних і напівфабрикатних галузей, який підтримувався випереджаючими темпами зростання світових цін в умовах надмірної відкритості економіки та посилення тиску транснаціональних корпорацій і вітчизняного олігархічного капіталу (див. рис. 1). Відсутність позитивних змін структурної динаміки за аналізований період пов'язана з пріоритетним зростанням виробництва в експортоорієнтованих галузях із низьким ступенем оброблення і надмірним збільшенням сировинного експорту.

Проведені міжнародні зіставлення динаміки структурних зрушень в економіці України і постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи за 1996–2009 рр. виявилися не на користь вітчизняної економіки (табл. 4). За результатами порівняльного аналізу середньорічний індекс позитивності структурних зрушень (у фактичних цінах) для країн ЦСЄ за роки докризового економічного зростання відчутно перевищував аналогічний показник для України. Якщо в Чехії, Угорщині та Польщі зазначений індекс структурних змін перебував на рівні 101,2–102,3%, то в Україні він трохи перевищив граничне значення позитивності структурних змін (становив 100,2% у середньорічному обчисленні за роки докризового економічного зростання). Оскільки Польща, Чехія та інші країни ЦСЄ більш успішно (порівняно з Україною) реалізували потенціал реформ та модернізації економіки, особливо в інвестиційній, бюджетній, фінансовій, судовій сферах [9], то вони понесли менші збитки під тиском глобальної кризи. Про це свідчить середньорічний інтегральний індекс структурних зрушень за кризовий період 2008–2009 рр., який на відміну від аналогічного показника для України (див. табл. 1) зберігав позитивне значення.

Негативною ознакою структурної динаміки України за роки докризового та кризового періодів порівняно зі згаданими європейськими країнами стало скорочення частки інвестиційно спрямованих видів діяльності у загальному обсязі випуску товарів і послуг: із 16,6% у 2001 р. до 14,3 і 15,1% у 2009–2010 рр. Між тим у постсоціалістичних країнах ЦСЄ, навпаки, за роки досліджуваного періоду спостерігалася тенденція випереджаючого зростання цих видів діяльності, в результаті чого їхня питома вага досягала у 2009 р. 25,4–26,5% у структурі випуску.

Отже, значні відмінності у динаміці індикаторів, що визначають результати структурних перетворень в Україні та згаданих європейських країнах, обумовлені повільними темпами модернізаційних реформ вітчизняного виробництва, а також допущеними прорахунками економічної політики держави, пов'язаними із невирішеними проблемами зниження міжнародної конкурентоспроможності українських товарів, передусім через відсутність ефективної структурно-інноваційної політики, що спричиняє значну витратомісткість (енергомісткість) товарного випуску, звуженість внутрішнього ринку, стагнацію інноваційного розвитку за умов невідповідності інституцій вимогам часу і, як наслідок, домінування власників олігархічного капіталу в структурах влади та поширення тіньової економічної діяльності та її складової – корупційних схем розкрадання державних ресурсів.

Таким чином, за роки докризового періоду в Україні не відбулося суттєвих зрушень у структурі економіки, спрямованих на прискорення розвитку сучасних виробництв із високим рівнем доданої вартості та забезпечення переходу до інноваційно-інвестиційного типу економічного розвитку. Не створено умов для ослаблення надмірної залежності економіки від кон'юнктури світових ринків, тому економіка України зустріла світову кризу суттєво ослабленою.

Факторна оцінка структурних змін за роки кризового та післякризового періоду. З другої половини 2008 р. під впливом поширення кризових явищ у світовій економіці внаслідок розвитку рецесійних процесів у промисловості та будівництві відбулося суттєве погіршення структурної динаміки економіки України. Починаючи з вересня 2008 р., через складнощі залучення позикового капіталу на тлі зростання збитковості вітчизняних підприємств (у 2008 і 2009 рр. в економіці України збитково працювало 37 і 39,9% підприємств, у т. ч. в промисловості – 39 і 40,3%) та нестачі ефективних інвестиційних проектів банки знизили обсяги кредитування (частка банківських кредитів

Таблиця 4

Індикатори структурних зрушень в економіці країн Центральної і Східної Європи у 1996–2009 рр., у фактичних цінах, %

Вид економічної діяльності	Чехія			Угорщина			Польща	
	1996	2006	2009	1996	2006	2009	1997	2007
Структура виробництва								
Енергосировинний та первинної обробки	17	14	12,7	9,8	9,1	8,8	12,5	12,5
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	1,4	0,8	0,8	0,3	0,1	0,2	2	0,9
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,7	0,7
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	6,2	6,2	4,7	3,7	3,5	2,6	3,8	4,4
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	1	1,1	1,0	0,7	0,5	0,4	1,1	1,1
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	6,2	3,9	4,6	3,9	3,7	4,5	3,4	3,6
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	1,9	1,9	1,4	1,1	1,2	1,0	1,5	1,8
Інвестиційно спрямований	23,5	27,1	25,4	20,2	28,2	26,5	18,5	21,2
Машинобудування	7,2	11	10,6	6,7	13,4	12,4	4,1	4,7
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	1,2	1,3	0,9	2,2	2,7	2,5	1,4	2
Хімічна та нафтохімічна промисловість	5	6	4,8	6,3	6,9	6,8	5	6,1
Будівництво	10,1	8,7	9,1	5	5,1	4,8	7,9	8,5
Споживчо орієнтований	14,5	9,1	8,7	21,4	11,1	10,5	18,8	13,7
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	4,2	2,2	2,2	8,5	4	3,9	7	4,3
Легка промисловість	2,4	1,2	1,1	2,8	1,1	0,7	2,2	1,1
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	6,1	3,9	3,8	8,1	4,4	4,5	7,7	6,5
Целюлозно-паперове виробництво, видавнича справа	1,7	1,7	1,6	2	1,5	1,5	1,8	1,8
Інфраструктурний	19	19	18,9	18,4	17,6	18,8	23,3	22,6
Діяльність транспорту та зв'язку	7,8	8,5	8,6	6,4	6,3	6,9	6,2	7,7
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	11,1	10,4	10,3	12	11,3	11,9	17,1	14,9
Реальний сектор	70,8	76,1	74,3	65,1	73,7	72,9	59,2	64,5
Усього по економіці	100	100	100	100	100	100	100	100
Індекси структурних зрушень								
	1996–2006	2007–2009	1996–2006	2007–2009	1997–2007			
Індикатор зміни пропорцій випуску між галузями з виробництва кінцевої та проміжної продукції, за період	119,3	104,5	107,4	97,5	93,5			
Індикатор зміни пропорцій випуску між галузями машинобудування і металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів, за період	187,4	125,7	279,9	124,3	97,6			
Індикатор зміни пропорцій випуску між галузями хімічної і нафтохімічної та іншими матеріаловиробляючими і сировинними галузями, за період	137,4	97,4	130,2	127,4	134,7			
Індикатор зміни пропорцій випуску між реальним та інфраструктурним секторами, за період	111,7	98,0	121,7	92,6	110,4			
Інтегральний індекс позитивності структурних зрушень за період, до базового року	122,7	102,1	127,3	100,5	107,8			
Середньорічний інтегральний індекс позитивності структурних зрушень, до попереднього року	101,9	100,7	102,3	100,2	101,2			

Джерело: розраховано за даними Eurostat про Національні рахунки Угорщини, Польщі та Чеської Республіки [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/national_accounts/>.

у структурі інвестицій в основний капітал зменшилася до 14,2 і 13,7% відповідно у 2009–2010 рр. проти 16,6% у передкризовому 2007 р.). За таких умов на тлі обмежених обсягів зовнішнього попиту та подальшого зростання попиту на імпорتنі товари (див. рис. 1) відбулося падіння рентабельності виробництва (в економіці до рівня 3,9 і 3,3% у 2008–2009 рр. проти 6,8% у 2007 р., а в промисловості до 4,9 і 1,8% проти 5,8%) і відповідне зниження інвестиційної активності, особливо в промисловості. Індекс позитивності структурних зрушень виробництва у фактичних цінах знизився до 97,2 у 2008 р. через істотне погіршення пропорцій випуску кінцевої та проміжної продукції (відповідний субіндекс зменшився до 96,7%, у т. ч. стосовно продукції машинобудування і металургії – до 98,3%) (див. табл. 1).

Кризове уповільнення структурної динаміки економіки (у фактичних цінах) значною мірою пов'язане зі збереженням цінових диспропорцій, коли вектор зміни цін у інвестиційно спрямованих і споживчо орієнтованих видах діяльності отримав негативну динаміку на тлі збереження сприятливіших умов функціонування видів діяльності, пов'язаних із випуском продукції сировинного характеру (оцінка впливу цінового фактора для машинобудування і харчової промисловості становила відповідно -0,9 і -0,2 в. п., для сільського господарства -0,9 за умов позитивного значення в 1,5 в. п. для енергосировинного сектора, в т. ч. для металургії – 1,0 в. п., добування енергетичних, неенергетичних копалин – 0,4) (табл. 5).

Разом із тим структурна динаміка економіки у порівнянних цінах у 2008 р., незважаючи на швидке поширення кризових явищ у другій половині року, характеризувалася дотриманням вектора позитивної спрямованості (інтегральний індекс структурних зрушень реальних обсягів виробництва становив 100,2% за умов, коли субіндекс зміни пропорцій випуску кінцевого та проміжного продукту у порівнянних цінах досяг позначки 106,4%). Це пояснюється випереджаючими темпами скорочення за кризовий період обсягів проміжного споживання у складі валового випуску, які дорівнювали -22,5 і -28,3% відповідно по економіці і промисловості у 2009 р. (до 2007 р.) і перевищували майже на 10 в. п. темпи падіння доданої вартості, що характерне для розвитку кризової ситуації в багатьох країнах. При цьому важливий стабілізуючий внесок у структурну динаміку фізичних обсягів виробництва забезпечили споживчо орієнтовані види діяльності (приріст валової продукції сільського господарства завдяки високому врожаю зернових досяг позначки 16,5% до попереднього року при відносно незначному спаді харчової промисловості).

У кризовому 2009 р. унаслідок стрімкого падіння зовнішнього та вагомому скорочення внутрішнього попиту на вітчизняні товари і послуги (індекс зміни обсягів попиту становив відповідно -22 і -8,4%) структурна динаміка як номінальних, так і фізичних обсягів виробництва різко погіршилася (див. рис. 1). В умовах реалізації антикризових заходів, спрямованих на підтримку насамперед банківської системи (на шкоду реальному сектору) через різке зниження кредитної активності банків і розвиток масштабної інвестиційної кризи, що відбувалася одночасно зі зростанням зовнішньої заборгованості держави та формуванням надмірного дефіциту бюджету і супроводжувалася значною девальвацією гривні, спад виробництва в Україні виявився одним із найбільших серед європейських країн (обсяги ВВП та промислового виробництва скоротилися відповідно на 14,8 і 21,9%), що відкинуло економіку на рівень 2005 р., а промисловість – на рівень 2004 р.

Через обвальний спад виробництва на фоні посилення макронеустійливості кількісні параметри, що характеризують основні міжгалузеві пропорції виробництва (як у номінальному, так і в реальному вимірі) критично погіршилися: інтегральні індекси структурних зрушень (у фактичних і порівнянних цінах) опинилися на найнижчому за досліджуваний період рівні за умов, коли субіндекс пропорцій випуску між галузями машинобудування і металургії зазнав найбільшого за роки досліджуваного періоду падіння, що свідчило про загрози значного ослаблення ресурсно-інвестиційного потенціалу в майбутньому (див. табл. 1). Це відбулося передусім унаслідок недооцінки внутрішніх джерел розвитку в умовах небезпечного зростання навантаження соціальних витрат на економіку, що формувало суттєві структурні диспропорції стосовно динаміки інвестиційно та споживчо орієнтованих складових ВВП [10].

Таблиця 5

Вид економічної діяльності	Структура виробництва, %						Факторні оцінки структурних зрушень, в.п.								
	2009 р.		2010 р.		2011 р.		2009 р.		2010 р.		2011 р.				
	у фактичних цінах 2008	у фактичних цінах 2009	у фактичних цінах 2009	у фактичних цінах 2010	у фактичних цінах 2010	номін. обсягів випуску	зміни реальних обсягів	цінового фактора	номін. обсягів випуску	зміни реальних обсягів	цінового фактора	номін. обсягів випуску	зміни реальних обсягів	цінового фактора	
Енерго-сировинний та первинного оброблення	18,4	20,2	22,9	19,1	22,5	23,5	-3,3	-1,5	-1,8	4,5	0,7	3,8	-0,4	0,6	-1,0
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	2,1	2,5	2,5	1,9	2,3	2,5	-0,1	0,3	-0,4	0,4	-0,2	0,6	-0,2	0,0	-0,2
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	1,7	2,2	2,5	1,9	3,2	2,6	-0,5	0,0	-0,5	0,8	0,2	0,6	0,7	0,1	0,6
Металургічне виробництво та виробництво готових металевих виробів	8,2	9,7	9,5	8,7	10,7	9,9	-3,0	-1,5	-1,5	1,3	0,5	0,8	1,2	0,4	0,8
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,1	0,0	-0,1
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	4,6	4,0	6,7	4,8	4,6	6,7	0,8	0,2	0,6	2,1	0,2	1,9	-2,1	0,0	-2,1
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	1,4	1,4	1,3	1,4	1,4	1,4	-0,5	-0,5	0,0	-0,1	0,0	-0,1	0,1	0,1	0,0
Інвестиційно спрямований	14,3	14,9	15,1	15,8	17,0	15,7	-5,0	-4,4	-0,6	0,8	1,5	-0,7	1,9	0,6	1,3
Машинобудування	4,9	4,4	5,5	6,4	5,9	6,1	-1,9	-2,4	0,5	0,6	1,5	-0,9	0,4	0,6	-0,2
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	3,1	4,2	3,5	3,0	3,2	3,0	-0,6	0,5	-1,1	0,4	-0,1	0,5	-0,3	-0,5	0,2
Хімічна та нафтохімічна промисловість	2,8	2,8	2,9	3,3	3,5	3,2	-0,3	-0,3	0,0	0,1	0,5	-0,4	0,6	0,3	0,3
Будівництво	3,5	3,5	3,2	3,1	4,4	3,4	-2,2	2,2	0,0	-0,3	-0,4	0,1	1,2	0,2	1,0
Споживчо орієнтований	19,3	19,0	13,9	18,5	17,2	13,7	2,5	2,2	0,3	-5,4	-0,8	-4,6	3,3	-0,2	3,5
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	8,4	8,9	3,2	7,9	8,7	3,6	0,9	1,4	-0,5	-5,2	-0,5	-4,7	5,5	0,4	5,1
Легка промисловість	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,4	-0,1	-0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,1	0,0	-0,1
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	9,2	8,6	9,1	9,0	7,3	8,6	1,5	0,9	0,6	-0,1	-0,2	0,1	-1,8	-0,5	-1,3
Целюлозно-паперове виробництво, видавнича справа	1,3	1,1	1,2	1,2	0,9	1,1	0,2	0,0	0,2	-0,1	-0,1	0,0	-0,3	-0,1	-0,2
Інфраструктурний	21,1	20,3	21,7	20,7	21,2	22,0	1,2	0,4	0,8	0,6	-0,4	1,0	-0,5	0,3	-0,8
Діяльність транспорту та зв'язку	9,7	8,9	10,2	9,5	8,7	10,4	1,4	0,6	0,8	0,5	-0,2	0,7	-1,5	0,2	-1,7
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	11,4	11,4	11,5	11,2	12,5	11,6	-0,2	-0,2	0,0	0,1	-0,2	0,3	1,0	0,1	0,9
Реальний сектор	73,0	72,6	73,8	73,0	75,4	73,2									
Усього по економіці	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0									

Джерело: розраховано за даними статистичних щорічників України та статистичних збірників "Система національних рахунків" за відповідні роки.

Хоча макроекономічна динаміка післякризового періоду характеризувалася помітним поживленням виробництва (приріст ВВП у 2010–2011 рр. відповідно становив 4,1 та 5,2%, промисловості – 11,2 і 8,0%), проте з огляду на глибину кризового падіння виробництва таке зростання зумовило лише часткове відновлення втрачених позицій. Через відсутність ефективних структурних реформ у докризовий період і зосередження післякризової політики на розв'язанні "пожежних" кон'юнктурних питань і забезпеченні кількісних показників економічного зростання не було закладене підґрунтя для якісних структурних зрушень, оскільки регулюючи заходи держави не націлювали виробників на виконання стратегічних завдань щодо реструктуризації виробництва на інноваційній основі.

За роки післякризового зростання економіки на фоні часткового відновлення зовнішнього попиту та більш високих темпів зростання попиту на імпортовані товари посилювалися структурні дисбаланси у сфері зовнішньоторговельної діяльності (див. рис. 1). Відбулося повернення тенденції переважання у структурі експорту частки товарів низького ступеня обробки та з низькою доданою вартістю: питома вага мінеральних продуктів, включаючи руди, шлаки, енергетичні матеріали, у 2010–2011 рр. збільшилася в структурі експорту відповідно до 13,1 і 15,0% (проти 8,7 і 10,5% відповідно 2007–2008 рр.). Поряд із тим спостерігалася відновлення тенденції перевищення темпів зростання товарного імпорту над експортом. Якщо у кризовому 2009 р. через подорожчання імпортованих товарів унаслідок значної девальвації гривні відбулася корекція зазначеної тенденції (сальдо зовнішньої торгівлі товарами зменшилося до -5,7 млрд дол. США), то в 2010–2011 рр. динаміка імпорту (зростання відповідно на 33,7 і 36,0%, рік до року) знову випереджала (на 4,2–3,0 в. п.) темпи зміни експорту.

За цих обставин посилювався вплив вагомого фактора макронестабільності – зростання дефіциту зовнішньої торгівлі товарами (сальдо торгівлі товарами становило -9,3 та -14,2 млрд дол. США відповідно у 2010–2011 рр.), що супроводжувалося, за даними НБУ, посиленням розбалансованості зведеного платіжного балансу [11]. Формування у 2011 р., як і у кризові роки, від'ємного сальдо (на рівні -2,45 млрд дол. США у 2011 р.) цього ключового балансу країни в поєднанні з нарощуванням зовнішніх боргів (валовий зовнішній борг України збільшився на 7,6% до попереднього року) та зростанням попиту на валюту на внутрішньому ринку значно посилювало тиск на обмінний курс гривні. Хоча у 2010–2011 рр. вдалося частково нейтралізувати дію цього домінуючого чинника макронестабільності, зокрема, за рахунок більш жорсткої грошово-кредитної політики НБУ, але це супроводжувалося зростанням – всупереч світовим тенденціям – середньозважених відсоткових ставок за кредитами (до рівня 14,6–15,0% проти 13,9 у передкризовому 2007 р.), що стримувало поживлення виробництва.

Збереження фінансової нестабільності за роки післякризового періоду зумовлене передусім слабкістю фінансової системи держави. Хоча ліквідність банківської системи певною мірою була відновлена, доступність кредитних ресурсів для реального сектора залишалася суттєво обмеженою, насамперед через високі відсоткові ставки, які в умовах значних інфляційних та дефляційних очікувань враховували ризики неповернення кредитів. У післякризові роки, як і в докризовому періоді, не були сформовані стимули для забезпечення зацікавленості банків у фінансуванні інвестиційних проєктів реального сектора, про що свідчить подальше зменшення частки кредитів, виданих на інвестиційні цілі (до 17,0 і 15,9% відповідно в 2010–2011 рр.). Причому в структурі кредитів, наданих реальному сектору, знайшли вияв ознаки подальшого скорочення кредитування промисловості (її питома вага знизилася до 29,4 і 26,9% за вказані роки) на користь таких посередницьких секторів економіки, як торгівля, операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг (їхня частка в 2011 р. досягла 52,2% у загальному обсязі наданих кредитів), що гальмувало створення передумов стабілізації післякризового розвитку.

За таких обставин у 2010 р., згідно з результатами розрахунків, відбулося відновлення неприємних тенденцій структурних змін, які мали місце у докризовий період. Хоча інтегральний індекс структурних зрушень у порівнянних цінах досяг достатньо

високого рівня у 105,3%, чому сприяла низька база попереднього року та прискорене зростання виробництва в інвестиційно спрямованих видах діяльності: оцінки фактора зміни реальних обсягів випуску в машинобудуванні та хімічній промисловості становили відповідно 1,5 і 0,5 в. п. (при значному зростанні випусків у цих галузях відповідно на рівні 36,1 і 22,5%), що зумовлене насамперед відновленням зовнішнього попиту, зокрема, інвестиційного попиту Росії на продукцію українських машинобудівників, та зростанням внутрішнього на продукцію хімії та машинобудування). Однак позитивних структурних зрушень у фактичних цінах, які саме визначають зміну міжгалузевих вартісних потоків, не відбулося. Навпаки, за умов збереження суттєвих цінових перекосів (оцінка цінового фактора для енергосировинних видів діяльності становила 3,8 в. п. при від'ємних значеннях для інших секторів економіки) індекс структурних зрушень у фактичних цінах опинився на найнижчому рівні (становив 87,7%) за усі роки трансформаційного періоду (див. табл. 1).

Отже, посткризове зростання економіки у 2010 р. відбувалося, як показує аналіз, шляхом відновлення основних рис екзогенно орієнтованої моделі розвитку, спрямованої на зростання випуску та експорт сировинної та низькотехнологічної продукції при збереженні тенденцій непродуктивного використання отриманих доходів на збільшення соціальних витрат.

У 2011 р. характер структурної динаміки помітно змінився: вперше за роки досліджуваного періоду індекс структурних зрушень у фактичних цінах (117,7%) суттєво перевищив аналогічний індикатор, розрахований для фізичних обсягів випуску (100,9%). В умовах активізації внутрішнього попиту на вітчизняні товари (передусім через рекордний за всю історію незалежної України врожай зернових, овочевих культур) та зовнішнього (протягом I півріччя 2011 р.) такі зміни були зумовлені можливостями реалізації за ринковими цінами продукції галузей із підвищеною доданою вартістю: субіндекс зміни пропорцій випуску між галузями з виробництва кінцевої та проміжної продукції у фактичних цінах досяг максимального за роки досліджуваного періоду значення у 120%. Це відповідає оцінкам впливу цінового чинника на структурні зміни для галузей сільського господарства та хімічної, нафтохімічної промисловості, що вперше за останні роки досягли позитивного значення – відповідно 5,1 і 0,3 в. п. у 2011 р. (при зростанні цін реалізації аграрної продукції та цін виробників хімічної продукції відповідно на 13,6 і 21,3%), чому сприяло піднесення сільськогосподарського виробництва та зростання попиту аграрних виробників на мінеральні добрива, що постачає хімічна промисловість).

Водночас пожвавлення економіки України у 2011 р., яке відбулося за умов зростання зовнішнього і внутрішнього попиту та сприяло покращенню динаміки структурних змін (у фактичних цінах), було порушене у 2012 р., передусім через загострення боргових проблем у зоні євро, що через механізм гальмування світових ринків і погіршення цінових умов торгівлі посилило дестабілізуючий вплив на економіку європейських країн, зокрема України. Тому 2012 р. позначився гальмуванням структурної динаміки виробництва, наприклад, скороченням випуску інвестиційно спрямованих видів діяльності, в т. ч. будівництва, машинобудування тощо. Поряд із тим у 2012 р., як і в попередньому році, ознаки створення передумов для перерозподілу номінальних обсягів випуску на користь видів діяльності з підвищеною доданою вартістю (індекс зростання цін виробників у машинобудуванні, хімічній, нафтохімічній промисловості, харчовій, а також в аграрному виробництві випереджав збільшення цін загалом по обробній та добувній промисловості відповідно на 3,5 і 5,5 в. п.). Зміцнення цих тенденцій у майбутньому може стати чинником підвищення зацікавленості інвесторів у розвитку виробництв, де це випередження найбільше.

Тенденції посилення впливу цінового чинника на структурну динаміку в умовах макронеустійливості. Аналіз динаміки фінансових показників, що визначають результати господарської діяльності за роки докризового та післякризового періодів, показує причини тривалого збереження несприятливих економічних (цінових) умов для функціонування інвестиційно спрямованих та споживчо орієнтованих видів діяль-

ності, розвиток яких формує підґрунтя для побудови місткого внутрішнього ринку і забезпечення стійкості економічного зростання та позитивних структурних зрушень.

Як відомо, за умов розвитку конкуренції саме відмінність рівня рентабельності за галузями слугує стимулом переливання капіталу та відповідного зростання галузевих випусків, що задає динаміку структурних змін у наступні роки [12]. За підсумками передкризового 2007 р. основне зростання прибутку у виробничій сфері припадало на енергосировинні види діяльності. За даними статистики, за роки докризового періоду (2002–2007 рр.) у металургії фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування збільшився у 6,0 разів (до рівня 2001 р.) і становив 15,9 млрд грн. Водночас у машинобудуванні, при вдвічі менших темпах зростання фінансового результату, його обсяг становив лише 5,1 млрд грн. Стосовно загальної суми фінансового результату до оподаткування, одержаного у 2007 р. по економіці загалом, зазначені обсяги за двома згаданими галузями становили відповідно 11,7 і 3,8%, тобто відрізнялися втричі. Для порівняння зазначимо, що у 2001 р. розрив між розглянутими структурними показниками був значно меншим (частка металургії у загальному обсязі фінансового результату становила 14,1%, а машинобудування – 7,5%).

Відповідним чином відрізняються і рівні рентабельності експортоорієнтованих сировинних видів діяльності та тих, що працюють переважно на внутрішній ринок. Якщо загалом по економіці за роки докризового зростання (2001–2007 рр.) рентабельність збільшилась із 2,7 до 6,8%, то в металургійному виробництві цей показник у передкризовому році досяг 8,3%, у добувній промисловості – 11,4%. Проте в машинобудівних галузях, які в розвинених економіках посідають провідне місце, рентабельність у 2007 р. становила лише 4,3%. Невисокий рівень рентабельності за умов відсутності зваженої цінової політики держави спостерігався і в низці споживчо орієнтованих видів діяльності, що випускають продукцію з підвищеною доданою вартістю: у харчовій промисловості в 2007 р. він становив 4,7%, легкій промисловості – 0,7%. Через існування такого суттєвого розриву в рівнях рентабельності зазначених видів діяльності відсутня економічна мотивація для суб'єктів господарювання, що працюють у сфері виробництв сировинної спеціалізації (добування енергетичних, неенергетичних копалин) та первинного оброблення (металургія), щодо здійснення галузевої диверсифікації бізнесу та участі у розв'язанні актуальних завдань стосовно перебудови структури виробництва. За цих умов сучасні види промислової діяльності залишаються непривабливими для інвестування. Саме сукупність наведених умов та факторів і визначає непривабливий інвестиційний клімат у національному господарстві з високими ризиками вкладання інвестицій.

Згідно з результатами досліджень зазначені диспропорції, що пов'язані з існуванням найсприятливіших умов функціонування сировинних галузей і виробництв із первинної обробки порівняно з галузями, що випускають продукцію з підвищеною доданою вартістю, зберігалися і в післякризовому періоді. Так, рентабельність операційної діяльності добувній промисловості у 2011 р. становила 17,3% і перевищувала аналогічний показник машинобудування, харчової та легкої промисловості у 2–4 рази.

Як зазначалося вище, в економіці України активний вплив на фінансові результати господарської діяльності підприємств і, відповідно, на динаміку структурних зрушень здійснював фактор зростання цін, дія якого особливо посилилася за роки післякризового відновлення економіки. За нашими розрахунками, частка впливу цінового чинника на структурну динаміку досягала 71 і 76% (від загального впливу чинників) відповідно в 2010–2011 рр., тобто інфляційний фактор структурних змін суттєво перевищував дію чинника зміни обсягів виробництва. За таких умов чинник зростання і удосконалення виробництва (його частка зменшилася відповідно до 29 і 24% за вказані роки) втрачає якості головного регулятора змін міжгалузевих пропорцій економіки на користь інфляційного фактора, що посилює структурні диспропорції в економіці.

Оскільки вигоди та збитки при активізації інфляційних процесів розподіляються між галузями нерівномірно, то в окремих галузях, наприклад, у сільськогосподарсько-

му виробництві, зростання цін на спожиту сировину, матеріали та засоби виробництва в багатьох випадках випереджає динаміку цін продажу готової продукції. Тому тривалий період зберігався диспаритет цін на продукцію аграрних товаровиробників та інших галузей. Так, за період 2001–2011 рр. кумулятивний індекс цін виробників промислової продукції перевищував в 1,5 рази індекс цін реалізації сільськогосподарської продукції (останній становив 310%). За цих умов оцінка впливу на структурну динаміку фактора зміни цін на продукцію сільськогосподарського виробництва мала від'ємні значення (в діапазоні від -0,2 до -4,7 в. п., за виключенням 2007 і 2011 рр.), що свідчить про стійкість процесів порушення цінових макропропорцій (див. табл. 5).

Наслідком дії міжгалузевого диспаритету цін стало зниження частки продукції сільськогосподарства у структурі економіки України, обрахованої у фактичних цінах, що недооцінює вплив агросфери на економічний розвиток. Водночас аналіз структурних змін у виробництві, визначених у порівняльних цінах, свідчить про вагомий позитивний вклад сільгоспвиробництва у структурну динаміку кризового періоду: оцінка впливу чинника зростання реальних обсягів виробництва в умовах високого врожаю (2008 р.) становила 1,2 та 1,4 в. п. відповідно у 2008 і 2009 рр. Отже, динаміка аграрного виробництва на тлі стагнації основних галузей промисловості та будівництва за ці кризові роки перевищувала з більшим відривом темпи зміни ВВП, що дало змогу уникнути більш глибокого падіння національної економіки під тиском глобальної кризи.

Висновки

Водночас вагомі збитки, які понесло національне господарство за роки кризового та післякризового періодів, на фоні посилення дисбалансів розвитку у виробничій, бюджетно-фінансовій, зовнішньоекономічній та інших сферах спричинені не стільки впливом зовнішньої фінансово-економічної кризи, скільки внутрішніми економічно небезпечними деформаціями у системно-відтворювальних процесах, пов'язаних передусім з існуванням неефективної, переобтяженої структури економіки та низькотехнологічного експорту. Відкрита вітчизняна економіка сьогодні критично залежить від коливань світової кон'юнктури на вузьку групу українських експортних товарів сировинної та напівфабрикатної спрямованості, що в умовах посилення цінової конкуренції на світових сировинних ринках створює загрози падіння міжнародної конкурентоспроможності українських товарів і знижує потенціал протидії економіки України зовнішнім шокам.

Посилення негативних наслідків глобальної кризи для економіки України спричинене глибокими структурними диспропорціями у виробництві. До основних із них належать: низький рівень валової доданої вартості у загальному випуску товарів і послуг та за окремими галузями; випереджаюче зростання цін проміжного виробництва та цін природних монополій порівняно з цінами на кінцеву продукцію і тому найсприятливіші умови розвитку експортоорієнтованих сировинних галузей порівняно із внутрішньо орієнтованими, що випускають продукцію з підвищеним рівнем доданої вартості; вагома частка сировини і низькотехнологічної продукції в обсязі експорту; незбалансованість попиту та пропозиції вітчизняних товарів на внутрішньому ринку на тлі випереджаючих темпів зростання заробітної плати відносно продуктивності праці та динаміки ВВП. Структурна незбалансованість виробництва загалом стала одним із основних чинників масштабного спаду вітчизняного виробництва в умовах розвитку світової системної кризи та стагнації зовнішнього попиту на продукцію українських товаровиробників.

Проведений порівняльний аналіз динаміки структурних зрушень у країнах ЄС із трансформаційною економікою та в Україні показав: якщо в європейських країнах діяльність щодо створення та просування на ринок нових видів продукції стає умовою збереження конкурентоспроможності і прибутковості виробництва, то в існуючій моделі економічного розвитку України відсутня мотивація для активізації інноваційного розвитку, а роль "центрів прибутковості" в сировинно орієнтованій економіці відіграють експортоорієнтовані види діяльності з випуску сировинної (напівфабрикат-

ної) продукції. Водночас у складних умовах післякризового розвитку недоцільно протиставляти сировинний та інноваційний розвиток, навпаки, держава має одночасно розвивати пріоритетні напрями, пов'язані як з інноваційною економікою, так і з сировинною, а пропорції між ними необхідно цілеспрямовано регулювати, беручи до уваги стратегічні завдання довгострокового економічного розвитку. Тобто експортоорієнтовані галузі в перспективному періоді мають розвиватися і зміцнюватися, проте в умовах посилення глобальної макронеустійливості зростаючу роль із позиції цілей та завдань довгострокової структурної політики мають відігравати внутрішні фактори. Для переорієнтації економіки на застосування ендогенно орієнтованої моделі розвитку, що спирається на внутрішній попит та внутрішні фактори впливу, необхідно забезпечити прискорений розвиток інвестиційно спрямованих видів діяльності, що працюють на внутрішній ринок. Це зменшуватиме негативний вплив екзогенних факторів, пов'язаний із перманентними змінами кон'юнктури світових ринків, і сприятиме реалізації потенційних можливостей перебудови структури виробництва на інноваційній основі та сталого розвитку національного господарства. Результативність просування в цьому напрямі значною мірою залежатиме від тієї ролі у розвитку регіональних інтеграційних процесів і відповідно від того місця, яке країна найближчим часом займатиме у системі міжнародних інтеграційних зв'язків.

За результатами виконаних розрахунків динаміки структурних зрушень економіки України за роки докризового та післякризового періодів доведено, що в умовах посилення внутрішніх протиріч і диспропорцій під тиском глобальної системної кризи інтегральні індекси структурних змін в економіці України (у фактичних цінах) значно погіршилися при збереженні позитивної структурної динаміки за фізичними обсягами галузевих випусків, що свідчить про можливості активізації структурної складової розвитку за умов здійснення цілеспрямованої цінової політики, орієнтованої на стимулювання випуску продукції з підвищеним рівнем доданої вартості, передусім інноваційного характеру.

Якщо за початковий період економічного зростання в Україні тенденції структурних зрушень значною мірою визначалися впливом фактора зростання реальних обсягів виробництва за видами діяльності, то в наступні роки суттєво переважав (у 2010–2011 рр. – більш ніж удвічі) вплив цінового фактора на структурну динаміку. За таких умов динаміка обсягів випуску за видами діяльності перестала бути головним інструментом зміни міжгалузевих пропорцій випуску і втрачає якості основного регулятора переливання капіталу та відповідних структурних змін. За нашими розрахунками, за умов подальшого зниження інфляції до прийняттого рівня (6–7% для індексу приросту цін виробників, рік до року) та зростання ВВП (на 5–6% щорічно) структурні зміни відбуватимуться більшою мірою за рахунок зростання виробництва, а можливості цінового перерозподілу номінальних обсягів продукції між галузями суттєво знизяться. Проте в середньостроковій перспективі, враховуючи витратний характер економіки України, зокрема унаслідок можливого збереження високих цін на енергоносії, та зростання, за оцінками експертів, світових цін на продовольство, а також з огляду на тенденції посилення політичної нестійкості напередодні чергових президентських виборів, слід очікувати зміни цін виробників на рівні 7,5–9,0% (у середньому за рік у 2014–2015 рр.).

Зважаючи на те, що однією з причин надмірного впливу цінового фактора на структурну динаміку є недоліки цінового регулювання за умов, коли цінова політика була орієнтована в основному на обмеження інфляції, передусім у споживчому секторі, до перспективних напрямів структурної політики належить забезпечення спрямованості цінового регулювання на стимулювання інвестиційної привабливості видів діяльності з високим рівнем доданої вартості, передусім спроможних забезпечити підвищення технологічного рівня виробництва. Впровадження зваженої політики регулювання цін при загальній її спрямованості на зниження інфляції має бути орієнтоване на перехід до активної моделі антимонопольного регулювання за допомогою таких заходів, як: обмежувальна цінова політика держави стосовно природних монополій,

передусім у секторі великих корпорацій за участю держави, комунальних, транспортних та інших інфраструктурних послуг; впровадження лімітних цін за ключовими групами товарів та послуг (із закладеною в них достатньою рентабельністю) з поступовим їхнім зниженням; застосування практики державного замовлення з низькими лімітними цінами – з метою впливу на ринкову кон'юнктуру цін; впровадження програми міжнародних цінових співставлень у практику антимонопольного регулювання і державного замовлення; забезпечення спрямованості грошово-кредитної політики НБУ на зниження відсотка за кредит як складової витрат на виробництво продукції.

До стратегічних напрямів структурної політики, з огляду на тенденції посилення дисбалансів виробництва і споживання продовольства у світовому господарстві, а також враховуючи вагомий потенціал розвитку аграрного сектора України і в національному, і в глобальному вимірах, слід віднести раціональне використання цього потенціалу з метою забезпечення продовольчої безпеки держави та її позиціонування як одного з провідних світових продуцентів та експортерів продовольства. Доцільно посилити пріоритетність вкладання державних ресурсів у аграрно-продовольчий сектор, особливо у виробництва, орієнтовані на поглиблення переробки сільгосппродукції і випуск продукції кінцевого призначення, а також у галузі машинобудування, що працюють на задоволення потреби агросфери та реалізацію інфраструктурних проєктів.

Список використаних джерел

1. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – К. : Ін-т економіки та прогнозування ; Фенікс, 2003. – С. 706–754.
2. Кузык Б. Россия – 2050: стратегия инновационного прорыва / Б.Кузык, Ю.Яковец. – М. : Экономика, 2004. – С. 83.
3. Кузык Б. Альтернативы структурной динамики / Б.Кузык, Ю.Яковец // Экономист. – 2007. – № 1. – С. 3–10.
4. Приходько Т.І. Структурна трансформація економіки України та фактори макронеустійливості // Фактори макроекономічної нестійкості в системі моделей економічного зростання / Т.І.Приходько // за ред. М.І.Скрипниченко ; НАН України, Інститут економіки та прогнозування. – К., 2012. – С. 126–132.
5. Приходько Т.І. Структурные изменения в экономике Украины: влияние внутренних и внешних факторов, последствия глобального кризиса / Т.И.Приходько // Проблемы прогнозирования. – 2011. – № 5. – С. 116–120.
6. Перспективы развития мировой экономики. Обзор мировой экономики и финансов МВФ [Електронний ресурс]. – Вашингтон, 2012 (октябрь). – Доступний з : <<http://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/weo/2012/02/pdf/text.pdf>>.
7. Геец В.М. Посткризисные перспективы та проблеми розвитку економік України і Росії (макроекономічний спектр) / В.М. Геец // Фінанси України. – 2011. – № 2. – С. 11–23.
8. Перспективы развития мировой экономики. Бюллетень МВФ [Електронний ресурс]. – Вашингтон, 2012 (июль). – Доступний з : <<http://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/weo/2012/update/02/pdf/0712r.pdf>>.
9. Гайдуцький П. Україна – ЄС: проблеми інтеграції / П.Гайдуцький // Дзеркало тижня. – 2013. – № 20.
10. Новый курс: реформы в Украине 2010–2025 гг. Национальная доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
11. Бюлетень Національного банку України. – 2012. – № 8. – С. 16–20.
12. Погосов И.А. Тенденции изменения структуры производств и влияние инфляции и рентабельности активов / И.А.Погосов // Модернизация и конкурентоспособность российской экономики / под науч. ред. Сильвестрова С.Н. . – Санкт-Петербург : Алетейя. – 2010. – С. 79–103.

Надійшла до редакції 26.06.2013 р.